

*S.Əhmədova. Əbülhəsən Vaqifin lirikası
// Əlyazmalar yanmır. 2021, №2(13), s.33-43.*

UOT: 82-1.512.162.

Səbinə Əhmədova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Bakı ş., İstiqlaliyyət küç.26
e-mail: ehmedova3@mail.ru

ƏBÜLHƏSƏN VAQIFIN LİRİKASI

Xülasə

Mərsiyə poeziyası Şah Xətəidən və Movlanə Füzulidən başlayaraq “şiə” məzhəbli türk ədəbiyyatının, o cümlədən Azərbaycan poeziyasının aparıcı janrı olmuşdur. Bu ədəbi proses Azərbaycanda XX əsrin başlanğıcında ziddiyyətli, təlatümlü hadisələr başlayana qədər davam etmişdir. Belə ki, Azərbaycan ədəbi mühitinin şiə məzhəbli bütün bölgələrində, o cümlədən Gəncədə, Ordubadda, Şuşada, Lənkəranda və Bakıda şairlərin ədəbi irsinin ən azı 80 faizini mərsiyə poeziyası təşkil etmişdir. Əfsuslar olsun ki, Azərbaycan 11-ci qırmızı ordu tərəfindən işğal olunandan sonra dini və milli dəyərlər ayaqlar altına atılmış, Azərbaycanın ədəbiyyat xəzinəsinin böyük bir qolunu təşkil edən mərsiyə poeziyası nümunələri iri-iri tonqallarda yandırılaraq külə çevrilmişdir.

Bu haqsızlıq, ədalətsizlik təbii ki, Bakı ədəbi mühitindən də yan keçməmiş, yüzlərcə sənətkarın külliyyəti məhv edilmişdir.

Ədəbi irsi talan edilən şairlərdən biri də mövzu və mündəricəsi ilə seçilib sayılan Əbülhəsən Vaqifdir.

Əbülhəsən Vaqif İmam Hüseyn əleyhəssalam müsibətini İmam Hüseyn Ağamıza böyük bir sevgi ilə göz önünə gətirsə də, onun bütün mərsiyələri, növhələri kimi bu əsər də ictimai mahiyyət daşıyır. Çünki şairin bu kədəri cəlladlığa, rəzalətə, vəhşiliyə nifrət oyadan bir kədərdir. Şairin mərsiyələrində, növhələrində haqsızlığa, zülmə məruz qalmış müqəddəs, mömin insanların qiyamı təkcə Peyğəmbər nəslinə təcavüz edən xain cəlladlara deyil, üzlərinə niqab taxmış bütün şeytan xislətli insanlardır.

Şairin mərsiyələrində, növhələrində İmam Hüseyn əleyhəssalamın və bütün Kərbəla şəhidlərinin timsalında azadlıq yolunda şəhid olmağın nə qədər şərəfli olduğunu və bu müqəddəs insanların qəddar düşmən qarşısında əyilmədən, geri çəkilmədən, son damla qanlarına qədər mübarizə apararaq şəhidlik zirvəsinə yüksəlmələri ön plandadır. Şair burda həm də İslamın müqəddəs qadınları Xanım Fatiməyi-Zəhra əleyhəssalamın, Həzrəti Zeynəb əleyhəssalamın, Həzrəti Leyla əleyhəssalamın İslam hümmətinin azadlığı uğrunda öz əziz övladlarını qurban verdiklərini zəngin poetik lövhələrlə, canlı mənzərələrlə təsvir edir.

Açar sözlər: *Əbülhəsən Vaqif, Füzuli, qəzəl, növhə, mərsiyə, nəzirə, Qurani-Kərim*

Giriş

Çoxəsrlik tarixi olan Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin ideya-estetik nailiyyətlərlə seçilən mərhələlərindən biri XIX əsrin sonu, XX yüzilliyin əvvəllərini əhatə edir. Yeni tarixi şəraitin inikası kimi yetişən bu ədəbiyyat klassik irsin həmişəyaşar ənənələri zəminində yaranıb inkişaf etmiş, həm xronoloji hədudlarına, həm ictimai-fəlsəfi məzmununa, həm də ədəbi-bədii keyfiyyətlərinə görə tamam orijinal və özünəməxsus bir hadisə olmuşdur.

Ötən əsrin ilk illərindən ictimai-siyasi həyatda baş verən əsaslı dəyişikliklər, Azərbaycanın Quzey hissəsinin Rusiya tərəfindən işğal olunması məmləkətin mədəni həyatına, o cümlədən ədəbi-estetik fikrin tərəqqisinə də təsir göstərdi. Azərbaycan ziyalı-larının - şair və yazıçıların Qərbə, Avropaya marağı gücləndi. Bu işə öz növbəsində bədii ədəbiyyatda xəlqiliyin, həyatiliyin, sosial pafosun qüvvətlənməsinə səbəb oldu. Onun mövzu dairəsi genişləndi, ictimai-siyasi məzmunu dolğunlaşdı. Bədii təcrübədə təzə, orijinal ədəbi forma və janrlar yarandı.

Mərsiyə şeri Azərbaycan ədəbiyyatında süjetli lirikanın inkişafına xeyirli təsir göstərmiş, insanın daxili dünyasının, subyektiv hissələrinin canlı və təsirli təcəssüm etdirilməsində, poetik dilin orta əsrlərə məxsus qəliz ərəb-fars tərkiblərindən təmizlənməsində və sadələşməsində müəyyən qədər əhəmiyyətli rol oynamışdır.

“XIX əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatında klassik şeir cərəyanı da mühüm yer tutaraq davam etməkdə idi. Zəngin ədəbi ənənələrə və yüzlərcə istedadlı şairə sahib olan bu şeir cərəyanı çox geniş yayılmışdı. Bu cərəyan lirik (qəzəl), ürfani və mərsiyə şeiri kimi əsas üç xəttə davam edirdi”. [1, s. 156]

Doktor Cavad Heyətin bu fikrinə uyğun olaraq deyə bilərik ki, XIX əsrin ikinci yarısında XX əsrin əvvəllərində olduqca zəngin ədəbi bir yol keçmiş Bakı mühitinin ədəbi irsini məhz bu üç xətt təşkil edirdi. Bu mühitin şairləri öz yaradıcılıqlarını məhz qəzəl, ürfani şeirlər və mərsiyə poeziyası üzərində qururdu. Düzdür bu mühitin şairləri içərisində sırf mərsiyə poeziyasına bağlanan şairlər də var idi, lakin böyük əksəriyyəti XX əsrin əvvəllərindəki ictimai-siyasi hadisələr dalğalanana, inqilabi hərəkət güclənə, eyni zamanda vətənpərvər ziyalılar tərəfindən türkçülük-islamçılıq ideyası siyasi meydanda zühur edənə qədər şairlərin əksəriyyəti aşiqanə lirik şeirlər, bilavasitə Uca Allaha ünvanlanan əsərlər və əsasən İmam Hüseyn əleyhəssalama və Kərbəla vaqiəsinə həsr edilmiş mərsiyə poeziyası nümunələri yaradırdılar.

Mərsiyə poeziyası Şah Xətəidən və Mövlanə Füzulidən başlayaraq “şiə” məzhəbli türk ədəbiyyatının, o cümlədən Azərbaycan poeziyasının aparıcı janrı olmuşdur. Bu ədəbi proses Azərbaycanda XX əsrin başlanğıcında ziddiyətli, təlatümlü hadisələr başlayana qədər davam etmişdir. Belə ki, Azərbaycan ədəbi mühitinin şiə məzhəbli bütün bölgələrində, o cümlədən Gəncədə, Ordubadda, Şuşada, Lənkəranda və Bakıda şairlərin ədəbi irsinin ən azı 80 faizini mərsiyə poeziyası təşkil etmişdir. Əfsuslar olsun ki, Azərbaycan 11-ci qırmızı ordu tərəfindən işğal olunandan sonra dini və milli dəyərlər ayaqlar altına atılmış, Azərbaycanın ədəbiyyat xəzinəsinin böyük bir qolunu təşkil edən mərsiyə poeziyası nümunələri iri-iri tonqallarda yandırılaraq külə çevrilmişdir.

Bu haqsızlıq, ədalətsizlik təbii ki, Bakı ədəbi mühitindən də yan keçməmiş, yüzlərcə sənətkarın külliyyəti məhv edilmişdir.

Ədəbi irsi talan edilən şairlərdən biri də mövzu və mündəricəsi ilə seçilib sayılan Əbülhəsən Vaqifdir.

Yaradıcılığı

Əbülhəsən Vaqif (1845-1914) Salyan şəhərində doğulmuşdur. Mədrəsə təhsilini də orda almışdır. Mükəmməl dini və dünyəvi biliklərə malik olduğu üçün fırlıdaqçı din xaimlərinin xalqı aldatmasına göz yuma bilməmiş, onları həm şeirləri, həm də məclislərdəki çıxışları ilə ifşa etmişdir. Lakin bir yığın saxtakarla tək mübarizə aparmaq müşkül olduğu üçün Bakı şəhərinə gəlmişdir. Əsasən neft mədənlərində və limanda fəhləlik eləyən şair günlərin birində "Məcməüş-şüəra"nın üzvləri ilə rastlaşır. Ondakı yüksək şairlik təbini, qaynar istedadı görən bakılı şairlər onu "Məcməüş-şüəra"nın yığıncaqlarına dəvət edirlər. "Məcməüş-şüəra"nın yığıncaqlarındakı iştirakı şairin istedadının daha da parlamasına səbəb olur.

Əbülhəsən Vaqifin əsərlərində əsasən Füzuli lirikasının havası duyulur. Əruz vəznündə yazdığı şeirlərini oxuduqda şairin Füzuli şeirlərinin bədi ifadə vasitələrindən məzmun və formasından necə yararlandığı hiss olunur. Füzulinin "Şəmi-şami firqətəm, sübhü-vüsali neylərəm? Bulmuşam yanmaqda bir hal, özgə hali neylərəm?,-beyti ilə başlanan qəzəlinə Vaqif yazdığı təxmisdəki bir bənd söylənilən fikri təsdiq edir.

Füzulidə:

*Şəmi-şami firqətəm, sübhü-vüsali neylərəm?
Bulmuşam yapmaqda bir hal, özgə hali neylərəm?
Nəxli qəddim istərəm ki, andan bəladır hasilim,
Baxmasam şümşadə, bər verməz nihali¹ neylərəm?
Ey Füzuli, qıl-kamali, fəzi-kəsbin² yoxsa mən,
Kamali-eşqəm, dəxi özgə kamali neylərəm? [8, s. 232]*

Əbülhəsən Vaqifdə:

*Doldu bağı-ömrümə az, ömürdə zağı-zəğan³.
Çox olub dərdi-qədim, yoxdu onu dərk eləyən,
Kamil oldun Vaqifa, bu dərdi-qəm çəkməkdə sən,
Ey Füzuli, qıl-kamali, fəzl-kəsbin yoxsa mən,
Kamali-eşqəm, dəxi özgə kamali neylərəm?*

Əbülhəsən Vaqifin Füzuli və Nabi qəzəllərindən öz şeirinə təzmin edərək yazdığı təxmisləri də yüksək səviyyəli şeirlər olub çox dəyərlidir. Vaqif Füzulinin "neyləyəm" rədifli qəzəlinə başqa iki qəzəlinə də təxmislər yazmışdır. Bunlar Füzulidə:

*Büti-növrəsin nəməzə, şəbursuz rağib olmuş⁴,
Bu nə dindir, Allah-Allah, bütə səcdə vacib olmuş.
Qəmi-hicrdir artar ələm ilə eşq zövqi,
Qələt eləmiş Füzuli ki, vüsala talib olmuş. [8, s.238]*

¹ Nihal-cavan ağac.

² Fəzi-kəsbin-fəzilət qazanmaq

³ Zağı-zəğan-dolaşa, qarğa, quzğun, yırtıcı quş.

⁴ Cavan qızın surəti məni namaza rəqib etmiş.

Əbülhəsən Vaqifdə:

*Yenə düşdü başa Vaqif, o mehin vüsali-şövqi,
Kim varımdı gövdənimdə o mehin təraqi-tövqi¹.
Tutaram qəmini artıq, əgər etmək olsa fövqi²,
Qəmi-hicridir artar ələm ilə eşq zövqi.
Qələt eləmiş Füzuli ki, vüsala talib olmuş.*

Füzulidə:

*Vəfa hər kəs kimsədən kim istədim, ondan cəfa gördüm,
Kimi kim, bivəfa dünyada gördüm, bivəfa gördüm.
Füzuli, eyb qılma üz çevirsəm əhli-ələmdən,
Nədən kim, hər kimə üz tutdum, ondan yüz bəla gördüm. [4, s. 18]*

Əbülhəsən Vaqifdə:

*Kəsibdir çərxi-dun, lütvün cahan içrə məgər məndən,
Vücudum qər q olub, bəhri-qəmə, bu çeşmi-purməndən³.
Gəlibdir təngə könlüm, Vaqifa bu qüssəvi-qəmdən,
Füzuli, eyb qılma, üz çevirsən əhli-ələmdən.
Nədən kim, hər kimə üz tutdum, ondan yüz bəla gördüm,-*

təxmisləridir.

Əbülhəsən Vaqifin qəzəl janrı yaradıcılığı xüsusi diqqətə layiqdir və dəyəərə malikdir. Qeyd etdiyimiz kimi bu şeirlər Füzuli ruhundan qidalanmış, gözəlliyi, məhəbbəti böyük ilhamla tərənnüm edir. Onun “olmaz”, “söz”, “eylər”, “yox” rədifli və digər şeirlərinin forma-məzmun və ifadə tərzini onun Füzuli ədəbi məktəbinin layiqli nümayəndəsi, davamçısı olduğunu təsdiq edir:

*Hər kimin ələmdə, sən surətdə bir cananı yox,
Bir müqəvvadır quru, insan tək onun canı yox.
Ruyin* üzrə zülfünə gər olmasa pabənd⁴ kim,
Buisaru pa kafiri-mütləq kimi imkanı yox.
Görməsəydi hüsnin, istərdi könül qılmanı-hürr,
Var behiştin sən kimi bir huriyi-qılmanı? Yox.
Mehrdən ey mah, hər kim çəksə hicranın sənini,
Xof edər ayə, görəndə atəşi-nirani? Yox.
Zahid ərpənd eyləyib, mən etsə vəslindən məni,
Qətli vacibdir iki dünyada qorxma qanı yox.
Ey könül, ümmi-divar ol hicridə, zar ağlama,
Vəslədən məhrum edərmi, Vaqifi nalani yox.*

¹ Təraqi-tövqi-halqa, boyunbağı.

² Fövqi-vaxtında.

³ Çeşmi-pirmənd-yaraşlıq göz.

⁴ Ruy-üz, çöhrə. **Pabənd-əsir, dustaq, buxovlanmış.

Əbülhəsən Vaqifin Mövlanə Füzulidən bəhləndiyinin və bir sıra qəzəllərini Füzulidən təzmin etdiyinin təsdiqi üçün qeyd edək ki, sevgilisinə candan bağlı olan Füzulinin bu səpgili bir neçə qəzəli vardır:

*Versə can, yetməyə Füzuli nə acəb,
Hər kişi kim, sevər öz canı üçün cananı.*

***

*Canı kim cananı üçün sevsə, cananın sevər,
Canı üçün kim ki, canın sevər, canın sevər.*

***

*Canımı canan əgər istəsə, minnət canıma,
Can nədir kim, anı qurban etməyim cananıma.*

***

*Can ilə bizdən əgər xoşnud isə cananımız,
Canə minnətdir, anın qurbani olsun canımız. [8, s.187]*

“Məcmüəş-şüəra”nın çox istedadlı üzvlərindən olan Ağadadaş Müniri də Füzulinin “sevər” rədifli qəzəlinə nəzirə yazmışdır:

*Ey könül, aşiq olan can ilə cananın sevər,
Hərgiz aşiq demək olmaz ona kim, canı seyər.*

*Canı canan diləsə, heç diriğ¹ etməməli,
Nə ki, cananı sevər, əlbəttə könül anı sevər. [5, s. 53]*

Əbülhəsən Vaqif xürafatı pisləyən, fırldaqçı mollalara qarşı səsinə qaldıran, eyni zamanda Allah-Təalanın qüdrətinə, Məhəmməd Peyğəmbərə (s.ə.s) və Əhli-Beytə (ə) ürəkdən bağlı olan şairlərdən olmuşdur. Bunu ilhamla yazdığı mərsiyələrində, növhə və sinəzənlərində görürük.

*Savar olub ata o nuri çeşmi Peyğəmbər,
Yetib nə gördü, düşüb Qasimi-mələk-mənzər,
Alıb başın dizi üstə o şah təsnə-ləban,
Edibdir göz yaşını Qasimin üzünə rəvan.
Baxanda diqqə ilə gördü, var həzin səs,
Yavaş-yavaş danışır, ölməyib gəlir nəfəs.
Buyurdu aç gözün, ey payimali-sitəm-sutur,
Vücudi oxdan olan misli-xaneryi-zənbur.
Açanda qanlı gözün eylədi Hüseyinə nigah,
Dedi ki, əshəduəlla ləilahəilləllah.
Vaqif ola hər kimsə ki, əhvali Hüseyinə,*

¹ Diriğ-əsirgəmək.

*Göz tökər həsrə kimi, hali-Hüseynə.
Çox zülm olunub Şamidə əhvali-Hüseynə.
Bax hali-Hüseynə, əhvali Hüseynə,
Rəhm etmədi kimsə, ətvali-Hüseynə. [7, s. 350]*

Göründüyü kimi Əbülhəsən Vaqif İmam Hüseyn əleyhəssalam müsibətini İmam Hüseynə böyük bir sevgi ilə göz önünə gətirsə də, onun bütün mərsiyələri, növhələri kimi bu əsər də ictimai mahiyyət daşıyır. Çünki şairin bu kədəri cəlladlığa, rəzalətə, vəhşiliyə nifrət oyadan bir kədərdir. Şairin mərsiyələrində, növhələrində haqsızlığa, zülmə məruz qalmış müqəddəs, mömin insanların qiyamı təkcə Peyğəmbər nəslinə təcavüz edən xain cəlladlara deyil, üzlərinə niqab taxmış bütün şeytan xislətli insanlardır.

Şairin mərsiyələrində, növhələrində İmam Hüseyn əleyhəssalamın və bütün Kərbəla şəhidlərinin timsalında azadlıq yolunda şəhid olmağın nə qədər şərəfli olduğunu və bu müqəddəs insanların qəddar düşmən qarşısında əyilmədən, geri çəkilmədən, son damla qanlarına qədər mübarizə apararaq şəhidlik zirvəsinə yüksəlmələri ön plandadır. Şair burda həm də İslamın müqəddəs qadınları Xanım Fatiməyi-Zəhra əleyhəssalamın, Həzrət Zeynəb əleyhəssalamın, Həzrət Leyla əleyhəssalamın İslam hümmətinin azadlığı uğrunda öz əziz övladlarını qurban verdiklərini zəngin poetik lövhələrlə, canlı mənzərələrlə təsvir edir:

*Ələkbərim xəzan oldu,
O qönçə ləblərə ləxtə-ləxtə qan oldu.
Necə səni aparım xiyməgaha vaveyla,
Bu növ görsə səni, öldürər özünü Leyla.
Düşübdür sərv kimi qamətin, xüram etməz,
Qiyamət olmasa, bu qamətin qiyam etməz.
Qiyam edəndə qəddin Əkbərin qiyamət olur,
Peyğəmbər ümmətinin curminə şəfaət olur.
Gəl qucağıma öpüm bari o şəhla gözüvi,
Səmənasə üzüvi.
Baxıban olmuşam o qamətə can Əkbəri mən.
Nocavan Əkbərimə Ummu Leyla başına
Sayə salır şamu-sabah.
Olur ey kani-vəfa.
Nizə başımda başın şamə-rəvan Əkbəri mən.*

*Günümü Şamda Şam əhli edib şam mənim,
Bu qara zülfümü ağ elədi əyyam mənim.
Ana ya Fatimə gəl.
Gətirib Şama nə hal ilə məni Mümri-dəğa,
Tutub gətrafımı yüz noyi qəmu-dərdi-bəla.
Quru yerlərdə yatır ey anacan, Ali-Əba.
Qəm mənim, qüssə mənim, mçöhnəti-ələm mənim,
Ana ya Fatimə gəl. [7, s. 374]*

Əbülhəsən Vaqif dövrünün bir sıra siyasi şəxsiyyətlərinə şeirlər yazmış, onları vəsf etmişdi. O, bir şeirini Türkiyənin hərbi və siyasi xadimi Ənvər paşaya həsr etmişdi. Məlum olduğu kimi Osmanlı dövlətinin hərbi naziri və siyasi xadimi Ənvər paşa Qafqaz cəbhəsindəkindəki rus ordusunu geri oturtmaqdan ötrü 1914-cü ilin dekabrında hucuma

keçmişdi. Tarixdə Sarıqamış əməliyyatı adlanan bu yürüş Osmanlı ordusunu fəlakətə sürüklədi. 1915-ci ilin yanvarında Osmanlı ordusu çar ordusuna cəsusluq edən ermənilərin xəyanəti nəticəsində soyuqdan, xəstəlikdən fəlakətə uğradı. Osmanlı ordusunun sıralarında maskalanan, özlərini türk kimi qələmə verən bir yığın erməni olduqca məkrli bir plan həyata keçirərək Sarıqamışa türk əsgərləri üçün göndərilən ərzaqları, çadırları, yanacaqları, isti yataq dəstlərini, tibbi ləvazimatları, külli miqdarda silah və sursatı Sarıqamışa gedən yolda ələ keçirərək çar ordusunun əsgərlərinə verdilər. Beləliklə, Osmanlı ordusunun on minlərlə əsgər və zabiti 40 dərəcə şaxtada yanacaqsız, çadırsız, yataqsız, ac və silahsız qaldılar. Bu səbəbdən onların yarısından çoxu soyuqdan və acından öldü. O biri yarısı isə silahsız, eyni zamanda soyuqdan, acından zəif düşdükləri üçün çar ordusuna əsir düşdülər. Çar ordusunun qəddar əsgərləri onları heyvan yüklənən vaqonlara salıb Rusiyanın cürbəcür bölgələrinə, on mindən yuxarı türk əsgər, zabiti, eyni zamanda Qarsdan, Ərdəhandan, Ərzurumdan 2 yaşından 100 yaşına qədər minlərlə dinc əhalisni isə Bakı şəhərinin 22 kilometrliyində yerləşən Nargin adasındakı əsir düşərgəsinə gətirdilər. Burda onlara ermənilər və ruslar tərəfindən insanlığa sığmayan üsullarla işgəncələr verilirdi. Bununla bağlı Osmanlı ordusunun hərbi naziri Ənvər paşa bütün Osmanlı ərazisində səfərbərlik elan edərək Sarıqamışın, Ərzurumun, Ərdəhanın və Qarsın azadlığından ötrü həmin ərzasiləri işğal etmiş çar ordusu ilə ölüm-dirim savaşına girdi və 1915-ci ilin yayında bu savaş türk qardaşlarımızın parlaq qələbəsi ilə nəticələndi. Həmin ərazilər işğaldan azad olundu. Bunu da unutmamaq olmaz ki, 1918-ci ildə Azərbaycanı erməni və ruslardan ibarət daşnak-bolşevik təcavüzündən, kazak-mənşevik, erməni esərlərin ingilislərin köməyi ilə yaratdığı "Sentra-kaspi diktaturası hökuməti"nin, eyni zamanda general Dinstrevilin başçılıq etdiyi Britaniya ordusunun işğalından xilas etmək üçün köməyə gələn qəhrəman "Qafqaz İslam Ordusu"nun baş komandanı da Ənvər paşa idi. Ənvər paşaya Bakı ədəbi mühitinin əksər şairləri şeirlər həsr etmişdilər. Cəfər Cabbarlı bu cahangirə "Ədirnənin fəthi" və "Trablisi müharibəsi" adlı dram əsərləri həsr etmişdi. Əliabbas Müznibin "Qazi Ənvər paşa" poeması isə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ə.Müznib də bu poemanı Ənvər paşanın Ədirnəni və Trablisi düşmənlərdən geri alıb azad etməsi ilə bağlı qələmə almışdır. Ənvər paşanın antierməni, antirus, antiingilis müdaxiləsi, eyni zamanda hərbi biliyi, heyrətamiz igidliyi Vaqifi də duyğulandırmış, həm də "Gənc türklər" inqilabının və "İttihad-tərəqqi" partiyasının liderlərindən olan bu bahadurə belə bir şeir həsr etmişdi:

*Ey olan dava günündə çün pələng Ənvər paşa,
Görməyib ömründə Rüstəm belə cəng Ənvər paşa.
Deyirtək tdünyada saldın qəlqələni qövsar,
Bu səda, bu suləti topi-tüfəng Ənvər paşa.
Gerd tutmuşdu zəmiri milləti pak eylədin,
Qalmadı ayineyi-millətdə cəng Ənvər paşa.
Ayeyi-fəthi-zəfər səndə göründü aşikar,
Qüdrəti-Xaliq sənə oldu peşəng Ənvər paşa. [7, s. 38]*

Əbülhəsən Vaqifin Qacar şahları sülaləsinin sonuncusu olan Əhməd şahın taxta əyləşməsi münasibətilə yazdığı qitə iki bənddən ibarətdir:

*Yetdi ol dəm Əhmədə, Cəbraildən hökmi-ilah,
Qoydu başa Xosrovu-tacın olub İslama şah.
Bariilahə qıl mübarək et salamat-vəşi,
Əd ilə ömür eyləsin subhi-məsavü-salü-mah. [7, s. 81]*

Şair irsinin xalqa çatdırılmaması səbəbindən onun mənalı lirik şeirlərini bəzən Molla Pənah Vaqifin şeirləri kimi qələmə verilməsi təəssüf doğurur. Bununla əlaqədar olaraq tədqiqatçı Əliabbas Müznib narahatçılıq keçirmiş və "Qızıl qələm" məcmuəsində öz fikirlərini söyləmişdir. Ə.Müznib "Dağınq vərəqələr" adlı məqaləsində onun şeirlərindən nümunələr vermiş, şairin ədəbi irsinin haqsızlığa məruz qaldığını qeyd etmişdir:

"Təbiətin təzadı hər şeydə zuhur etdiyi kimi Vaqiflər üzərində də cümlənmişdi. Mütləqiyyət və istibdad dövrünün yalnız hərəkətlərindən biri də ədibi, şairi rütbə və mənəbi ilə tanımaqdı. Bina əlihə İbrahim-Xəlil xanın möhtəşəm sarayında oturub nazı-nemət ilə yaşayan Molla Pənah Vaqif təkrar-təkrar illərdə söylənib hər cəhətdən təqd5ir olunmuşdur. Əbülhəsən Vaqif isə gərək aşiqanə qəzəlləri gərək vətəni (patriotik) mənzumələri mətanət və səlasət və ali-məzmunu-habi bulunduğu halda behəq təqdirə layiq ikən heç kəsin tərəfindən etinaya alınmamış, zəlil bir halda yaşamışdır. [2, № 4]

Əliabbas Müznibin bu narahatçılığının təsdiq olaraq deyə bilərik ki, daim həqiqəti söylədiyi üçün cahil din xadimlərinin təqibləri üzündən doğma yurdu Salyandan didərgin olan Əbülhəsən Vaqifin şeirlərinin çox hissəsi özgələrinin imzası altında çap olunmuşdur. Bu mənada filologiya üzrə elmlər doktoru Cənnət xanım Nağıyevanın tərtib etdiyi kitab şairin ədəbi irsinin bütünlüklə gələcək axtarıları üçün tədqiqatçısının yoluna işıq salır. [6, s. 22]

Əbülhəsən Vaqifin qəzəlləri fikir, bədii dəyəri və ədəbi xüsusiyyətləri baxımından XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində dövrünün ən gözəl, yetkin bədii-poetik nümunələrindən sayıla bilər. Mərsiyə-növhlərində dərin hüzn, kədər, eyni zamanda zülmə-ədalətsizliyə nifrət ifadə edən şairin qəzəllərində məcazi eşq ilə həqiqi eşq, təsəvvüf ilə vəhdəti-vücut bir-birini tamamlasa da, sevginin tərənnümü daha parlaq şəkildə özünü göstərir.

Şairin qəzəlləri sadə, tez anlaşılan cümlələrlə ehtiva edilib, qəzəllərdə ərəb-fars tərkibli sözlər azlıq təşkil edir, ağır nitq konstruksiyaları tamamilə gözə çarpmır, beytlər axıcı və nizamlı bir şəkildə tamamlanır. Bir sözlə Əbülhəsən Vaqif sənətə tamamilə xələl gətirmədən mükəmməl sənət əsərləri yaratmışdır:

*Ey qönçədəhan, sən kimi qönçədəhan olmaz,
Gülşəndə üzün tək gülü bərgü səmən olmaz.*

*Sordum nə qədər sirri-dəhanın ürəfadən,
Boylə dedi get, get, belə rəmzi bilən olmaz.*

*Çin-çin eləyib tökmə üzə zülfü, xətabdır,
Dil yarəsinə məlhəm o müşki-xütən olmaz.*

*Ey sərvəqədim, gülşəni-hüsnün gül açıbdır,
Gülzari-behişt içrə bu sərvə-çəmən olmaz.*

*Sındırdı könül şişəsini nərgisi məstin,
Eşq içrə könül, sən kimi sən kəçimi peymanşikən olmaz.*

*Təlx etmə mənə badəni, ey zahidi-nadan,
Vaqif kimi hərgiz dəxi şirinsüxən olmaz. [7, s. 39]*

Göründüyü kimi şair Azərbaycan-türk dilinin incəliklərinə riayət edərək yuxarıda qeyd olunduğu kimi qəzəlini mükəmməl bir "şirinsüxənliklə" tamamlayır. Şirinsüxənlik isə

qəzəldə əsas şərtlərdən biridir ki, qəzəli obrazlı şəkildə tamamlaya bilməyən şair təbii ki, şair deyil. Əbülhəsən Vaqif isə bütün poetik qanunlarda usta olduğu kimi bu qanununda peşəkar ustadır və bu səbəbdən də özünü bənzərsiz bir "şirinsüxən" adlandırır.

İkinci qəzəlinə şairə Mövlanə Füzulinin təsiri açıq-aydın özünü biruzə verir. Bu qəzəl Füzulinin məhşur "Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı" qəzəlinə nəzirə olmasa da, fəli bağlama, fəli sifət və məsdər tərkibləri, bədii sual, bədii nida və bədii əmr cümlələri ilə həmin qəzəllə çox uzlaşır:

*Dilbərə cövrü cəfadən sən usandırma məni,
Bu qədər atəşi-hicranına yandırma məni.*

*Demədim sənə ey zülfü kimi üzü qara,
Vədeyi-vəsl verib, başda dolandırma məni?*

*Badəyi-eşqin üçün yatmış idim, məst xərab,
Uyqudan söyləmədimmi, gəl oyandırma məni?*

*Dedim ey qönçədəhan, sorma mənim əhvalım,
Səndə yox rəsmi-vəfa, gəl heç inandırma məni!*

*Eşq dərdinə təbibim, edə bilməzsən əlac,
Şərbəti-təlx ilə gəl, bunca bulandırma məni.*

*Nərdi-hüsnündə məni mars qılıb, etmə xəcil,
Arizində o qara xala dolandırma məni.*

*Vaiqfa, hüsnü-Həsən getdi, daha gəlməz ələ,
Xalq arasında umub busə, utandırma məni. [7, s. 33]*

Allahın lütv-kərəmindən, iltifatından məhrum olsun o kəslər ki, onların kobud ləhcəsinə nitqi mövzunu, deyilən kəlamı təhrif eləməklə mənasız bir danışq halına salar və yaramaz tələffüz ilə nəzm binasını-şeyr mülkünü dağıdıb, süst, ölgün söhbəti ilə zövq əhlinin ovqatını təlx, dilxor edər". [3, s. 22]

Nəticə

Füzuli məktəbinin layiqli davamçıları olan Bakı ədəbi mühitinin yetirmələri dahi şairin hikmətamiz tövsiyəsinə peşəkarlıqla riayət etmiş və buna görə də bir-birindən nəfis, gözəl sənət əsərləri meydana gətirmişlər. Bu ədəbi ortamın yetirmələrinin əsərləri əsasən süjetli olmuşdur. Bakılı şairlər fəlsəfi, əxlaqi, ictimai görüşlərini və izzatlarını əks edən lövhələri olduqca maraqlı şəkildə oxucularının nəzərinə çatdırmışlar. Əfsuslar olsun ki, sovetlər dönmündə bu qiymətli irs gizlədilmiş, çox az qismi meydana çıxmışdır. Şübhəsiz ki, bu da əsasən onların əsərlərindəki dini motivlərlə bağlı olmuşdur. Belə ki, tədqiqatçılar heç cürə onların əsərlərindəki dini motivləri aradan qaldıraraq, guya dinə qarşı mübarizə aparana kimi qələmə verə bilməmişlər. Bu da yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Bakı şairlərinin Mövlanə Füzuli yaradıcılığı ilə bağlılıqlarından irəli gəlirdi. Bakı ədəbi mühitinin Füzuli ənənələrinə bağlayan başqa məziyyətlər də haqq-ədalətə, nuri-həqiqətə, ülvü məhəbbətə çağırışdır. Füzuli insanları pak, təmiz, Quran əqaidi, Peyğəmbər əxlaqi ilə nurlanmış görmək istəyir.

Zatən yaradıcılığı müqəddəs Qurandan qaynaqlanan dahi şair, mübarək Quran ayələrinin işığında yaratdığı əsərlərini bütün türk dünyasına ərməğan etdiyi kimi, Bakı şairləri üçün də miras qoymuşdur. Bu səbəbdən də Bakı ədəbi mühitini mütərəqqi ideyalara, humanizmə, kamilliyə aparan yol, məhz Füzuli yolu olmuşdur. Əbülhəsən Vaqif də bu qaynaqdan bacardığı qədər qidalanmış və zəngin əsərlər meydana gətirmişdir. İnanırıq ki, Əbülhəsən Vaqif də zaman keçdikcə bir şair kimi hüququnu alacaq və Azərbaycan ədəbiyyatında layiq olduğu yüksək bir sırada yer tutacaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Doktor Cavad Heyət. Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış, Bakı: Yazıçı, 1993, səh 156.
2. Ə. Müznib. "Qızıl qələmlər" məcmuəsi // "Dağınq və rəylər", 1924-cü il, № 4.
3. Lalə Əlizadə. Füzulini tədris edərkən, Bakı: İrşad, 1995, səh. 22.
4. Məmmədcəfər Cəfərov. Füzuli düşünür, Bakı: Elm və təhsil, 2019, səh 18.
5. Mirzə Ağadadaş Müniri. Əsərlər, nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi: Sona Xəyal, Bakı: 2018, səh 53.
6. Tahirə Həsənzadə. Füzuli və Vaqif ədəbi məktəbinin XIX əsr nümayəndəsi // "Molla Pənah Vaqif: sələflər və xələflər – erkən yeni dövr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyətinin tarixi problemləri" mövzusunda XV ənənəvi Respublika Elmi Nəzəri Konfransının materialları, Bakı: 20 oktyabr 2017-ci il, səh. 22.
7. Nəsrəddin Qarayev. Poetik məclislər, Bakı: Yazıçı, 1987, səh.379
8. Səlim Fəfiq Rəfioglu. Füzuli, Bakı, Elm və təhsil, 2019, səh. 232.

Sabina Ahmadova

Lyrics of Abulhasan Vagif

Elegy poetry has been the leading genre of "Shia" Turkish literature, including Azerbaijani poetry, starting from Shah Khatai and Mevlana Fizuli. This literary process lasted until the beginning of the conflicting, turbulent events in Azerbaijan in the early twentieth century. Thus, in all Shiite regions of the Azerbaijani literary environment, including Ganja, Ordubad, Shusha, Lankaran and Baku, at least 80 percent of the literary heritage of poets was mourning poetry. Unfortunately, after the occupation of Azerbaijan by the 11th Red Army, religious and national values were trampled underfoot and samples of mourning poetry, which is a large branch of Azerbaijan's literary treasury, were burned to ashes. This injustice, of course, did not go unnoticed in the literary environment of Baku and the collection of hundreds of artists was destroyed. One of the poets whose literary heritage was plundered was Abu al-Hasan Vagif, who was distinguished by his subject and content.

Although Abu al-Hasan Vagif imagined the tragedy of Imam Hussein (a) with great love for Imam Hussein, this work, like all his laments, is of a social nature. Because this sorrow of the poet is a sorrow that arouses hatred for execution, humiliation and savagery. In the lamentations of the poet, the revolt of the holy and pious people, who were subjected to injustice and oppression, is not only against the treacherous executioners who committed violence against the descendants of the Prophet, but also against all satanic people wearing masks.

From the readings of the poet in the person of Imam Hussein (a) and all the martyrs of Karbala, it is clear how much it is honorable to accept a martyr's death on the way to freedom,

and that these holy people fight on the verge of martyrdom. without bowing down and fighting to the last drop of blood. The poet also describes here the rich poetic devices and vivid scenes that the holy women of Islam, Fatima-Zahra, Hazrat Zaynab and Hazrat Leyla, sacrificed their dear children for the freedom of the Islamic nations.

Keywords: *Abulhasan Vagif, Fizuli, ghazal, elegy, nazira, Holy Koran.*

Сабина Ахмедова Лирика Абулхасана Вагифа

Начиная с Шаха Хатаи и Мевлана Физули траурная поэзия была ведущим жанром «шиитской» турецкой литературы, в том числе и Азербайджанской поэзии. Этот литературный процесс продолжался до начала противоречивых, бурных событий, начавшихся в Азербайджане в начале XX века. Таким образом, не менее 80 процентов литературного наследия поэтов во всех шиитских регионах Азербайджанской литературной среды, включая Гянджу, Ордубад, Шушу, Ленкорань и Баку, составляла траурная поэзия. К сожалению, после оккупации Азербайджана 11-й Красной армией религиозные и национальные ценности были растоптаны, а образцы траурной поэзии, составляющие большую часть литературной сокровищницы Азербайджана были сожжены дотла в больших кострах. Конечно же эта несправедливость не прошла мимо литературной среды Баку, и собрание произведений сотен писателей были уничтожены. Одним из поэтов, литературное наследие которого было разграблено, был Абу аль-Хасан Вагиф, творчество которого отличалось своей сюжетной линией и содержанием.

Учитывая то, что Абу аль-Хасан Вагиф с большой любовью к имаму Хусейну (а) представляет трагедию имама Хусейна, эта работа, как и все его причитания и траурные песни также носит социальный характер. Потому что эта печаль поэта – является печалью, вызывающей ненависть к казни, унижению и жестокости. Восстание святых и благочестивых людей в причитаниях и траурных песнях поэта, подвергшихся несправедливости и притеснению, направлено не только против вероломных палачей, изнасиловавших потомков Пророка, но и против всех сатанинских людей в масках.

В лице имама Хусейна (а) и всех шехидов Кербелы, в причитаниях и траурных песнях поэта, ясно показано насколько почётно принять мученическую смерть на пути к свободе, и что эти святые люди не кланяясь, не отступая сражаются до последней капли крови, чтобы достичь вершины шехидства (мученичества). В богатых поэтических пластинках и ярких сценах поэт описывает, как за свободу Ислама святые женщины ислама госпожа Фатима-Захра, Хазрати Зейнаб, Хазрати Лейла принесли в жертву своих дорогих детей.

Ключевые слова: *Абулхасан Вагиф, Физули, газель, элегия, назира, Священный Коран.*

Akademik **Teymur Kərimli** tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.